

KOGNITIV TILSHUNOSLIKNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI

Valiyeva Muxayyo Salimovna

Qo'qon davlat universiteti

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0000-9015-6284><https://doi.org/10.5281/zenodo.15573276>**Annotatsiya.**

Til jamiyat bilan birga rivojlanadi, o'sadi. Tilshunosiuk fanida ham yangi yo'nalishlar paydo bo'ladi. Shunday yo'nalishlardan biri-kognitiv tilshunoslik bo'lib, ushbu maqolada biz uning rivojlanish tarixi, mavjud yo'nalishlarni masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kognitologiya, lingvokulturologik, mantiqiy, semantik-kognitiv, falsafiy-semiotik, til va tafakkur.

Annotation

Language develops and grows with society. New directions in linguistics are emerging. One of these areas is cognitive linguistics. In this article, the issues of the history of the development of linguocognitology and the existing trends in it were considered.

Keywords: cognitive, linguocultural, logical, semantic-cognitive, philosophical-semiotic, language and thinking.

Аннотация

Язык развивается, растет вместе с обществом. Появляются новые направления в лингвистике. Одним из таких направлений является когнитивная лингвистика. В данной статье были рассмотрены вопросы истории развития лингвокогнитологии и существующие направления.

Ключевые слова: когнитивный, лингвокультурологический, логический, семантико-познавательный, философско-семиотический, язык и мышление.

Kognitiv tilshunoslikning paydo bo'lishi nafaqat tilshunoslik tarixi, balki kengroq istiqbolda kognitiv tadqiqotlarning rivojlanishi va "kognitiv fan" (*cognitive science*; rus tilidagi nashrlarda "kognitologiya" va "kogitologiya" atamallari ham uchraydi)[2].

Kognitiv tilshunoslikning rasmiy "tug'ilishi" 1989 yil bahorida Duysburgda (Germaniya) bo'lib o'tgan va ayni paytda kognitiv tilshunoslik bo'yicha birinchi xalqaro konferentsiya bo'lgan xalqaro lingvistik simpoziumga to'g'ri keladi. Simpozium ishtirokchilari tomonidan xalqaro kognitiv lingvistika assotsiatsiyasi (*International Cognitive Linguistics Association*) tashkil etildi, *Cognitive Linguistics* jurnali tashkil etildi va *Cognitive Linguistics Research* monografiyalari seriyasi ishlab chiqildi, keyinchalik ushbu yo'nalishning taniqli vakillarining asarlari chop etildi. Biroq, mohiyatan, kognitiv tilshunoslik ilgari paydo bo'lgan va 1980-yillarning oxiri uning paydo bo'lishi davri emas, balki gullab-yashnagan davr, tegishli ruhda bajarilgan ko'plab asarlar nashr etilgan davr desak mubolag'a bo'lmaydi[2].

Kognitiv tilshunoslikda biz til va tafakkurning murakkab munosabatlarini o'rganishning yangi bosqichini, asosan rus nazariy tilshunosligiga xos bo'lgan muammoni ko'ramiz. Bunday o'rganishga neyrofiziologlar, shifokorlar, psixologlar (P. Broka, K. Vernik, I. M. Sechenov, V. M. Bexterev, I. P. Pavlov) asos solgan. Neyrofiziologiya asosida neyrolingvistika paydo bo'ldi (L. S. Vygotskiy, A. R. Luriya). Til faoliyati inson miyasida sodir bo'lishi, til faoliyatining har xil turlari (tilni o'zlashtirish, tinglash, gapirish, o'qish, yozish) miyaning turli qismlari bilan bog'liqligi aniq bo'ldi[3].

Til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlar muammosini rivojlantirishning navbatdagi bosqichi psixolingvistika bo'lib, uning doirasida nutqni yaratish va idrok etish jarayonlari, tilni inson ongida saqlanadigan belgilar tizimi sifatida o'rganish jarayonlari, til tizimi va undan foydalanish, ishlash nisbati o'rganildi (amerikalik psixolingvistlar Ch.Osgud, T. Sebeok, J. Grinberg, J. Kerrol, rus tilshunoslari A. A. Leontyev, I. N. Gorelov, A. A. Zalevskaya, Y. N. Karaulov)[3].

Shunday qilib, kognitiv tilshunoslik zamonaviy tilshunoslikning mustaqil sohasi sifatida kognitiv fandan ajralib turdi. Shu bilan birga, kognitiv tilshunoslik va boshqa kognitiv fanlar o'rtasidagi farq aynan uning materialida yotadi, u ongni til materialida o'rganadi (boshqa kognitiv fanlar ongni o'z materialida o'rganadi), shuningdek uning usullarida, u kognitiv jarayonlarni o'rganadi, inson ongidagi aqliy vakillik turlari to'g'risida xulosalar chiqaradi.

Asosiy yo'nalishlar

Bugungi kunda aniqlangan kognitiv tilshunoslikning quyidagi yo'nalishlari mavjud:

Kulturologik- turli fanlar ma'lumotlariga tayanib, madaniyat elementlari sifatida tushunchalarni o'rganish. Bunday tadqiqotlar odatda de-fakto fanlararo bo'lib, garchi ular tilshunoslar tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin bo'lsada, faqat tilshunoslik bilan bog'liq emas. Bu bizga ushbu yondashuvni kognitiv tilshunoslik doirasida ko'rib chiqishga imkon beradi; bu holda til faqat tushunchalar to'g'risidagi bilim manbalaridan biri sifatida ishlaydi (masalan, kontseptni tavsiflash uchun ushbu so'z etimologiyasi o'rganiladi);

Lingvokulturologik-til birliklari deb nomlangan tushunchalarni ushbu madaniyatning milliy qadriyatlari va milliy xususiyatlari bilan bog'liq holda milliy lingvokulturaning elementlari sifatida o'rganish, "tildan madaniyatga"yo'nalishi;

Mantiqiy-tushunchalarni til shakliga bevosita bog'liq bo'lmagan holda mantiqiy usullar bilan tahlil qilish,

Semantik-kognitiv -tilning leksik va grammatik semantikasini tushunchalar mazmuniga kirish vositasi sifatida, ularni til semantikasidan kontseptosferaga modellashirish vositasi sifatida o'rganish;

Falsafiy-semiotik-belgilashning kognitiv asoslari o'rganiladi.

Ushbu yo'nalishlarning har birini zamonaviy tilshunoslikda allaqachon shakllangan deb hisoblash mumkin, ularning barchasi o'ziga xos uslubiy printsiplarga ega (ularning barchasi, birinchi navbatda, ong birligi sifatida kontseptsiyaning nazariy g'oyasini birlashtiradi) va ularning barchasi tilshunos-kognitologlar orasida o'z tarafdorlariga ega, ular taniqli ilmiy maktablar tomonidan namoyish etilgan[3].

Xulosa qilib aytganda, kognitiv tilshunoslik fanidagi yangi yo'nalish bo'lib, bugungi kunda o'zbek tilshunoslari tomonidan ham keng o'rganilmoqda.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дзюба Е. В. О видах и структуре категорий.
2. Скребцова, Т. Г. Когнитивная лингвистика: Курс лекций. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2011. — 256 с. ISBN 978-5-8465-1037-1
3. Попова З. Д. Стернин И. А. Когнитивная лингвистика.

4. Бородай С. Ю. Язык и познание: введение в пострелятивизм. М.: ООО Садра, Языки славянских культур, 2020. 800 с.
5. Бородай С. Ю. Язык и познание: пострелятивистская исследовательская программа // Вопросы языкознания. 4. 2019. С. 106—136.
6. Шапочкин Д. В. Метод когнитивного анализа дискурса в лингвистике // Вестник Челябинского государственного университета. 2013. № 10 (301). Филология. Искусствоведение. Вып. 76. С. 101—107.
7. Валиева, Мухайё Салимовна. "НОМИНАЦИЯ-ПРОЦЕСС НАЗЫВАНИЯ В ЛИНГВИСТИКЕ." PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS 4.39 (2024): 68-73.
8. Валиева, Мухайё Салимовна. "Пословица как паремиологическая единица." Нововведения современного научного развития в эпоху глобализации: Проблемы и решения 1 (2023): 50-53.
9. Valiyeva Muxayyo Salimovna. "Reflection of cultural codes in Proverbs." *Miasto Przyszłości* 54 (2024): 839-841.

